

ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਦੀ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਦਾ ਅਸਤਿੱਤਵ

ਡਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸੈਫੀ

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ: ਮੋਰਾਂਵਾਲੀ,

ਫਰੀਦਕੋਟ

ਅਮੂਰਤ

ਅਹਿਮ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਸਥਿਰ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ। ਸੋਚਾਂ, ਬਿਰਤੀਆਂ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਵੱਲ ਵਿਕਾਸ-ਯਾਤਰਾ ਨਾ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨੀਵਾਣਾਂ ਵੱਲ ਸਰਕਨਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਤਾਵਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹਨ ਕਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਬੇਇੱਤਹਾ ਹਾਸਲੀਅਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ “ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ” ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ‘ਬਾਬਰ’ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਲੇ ਕੁੱਤੇ ‘ਲੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ’ (ਬਾਬਰਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ) ਹੀ ਬਣਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚਕੇ ਵੀ ਇਹ ਬਾਜ਼ੀਗਰ ਜਾਰਜ ਬੁਸ਼ ਤੇ ਸਦਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ “ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ” ਲਿਜਾਣ ਤੇ ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਲੀ ਮੱਧਕਾਲੀ ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਰਾਪ ਹੈ ਜੋ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਹਰ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਝੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁੰਜੀ ਸ਼ਬਦ : ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ, ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ, ਚੇਤਨਾ ਸੰਕਟ, ਚੇਤਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ।

ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵੱਲੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਦਾਤ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਦਕਾ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਉਪਰ ਵੱਲ ਵੀ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੀਚੇ ਵੱਲ ਵੀ ਡੇਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਪਾਲ ਸਾਰਤਰ¹ ਨੇ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਮਿਲੀ ਇਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੁਬਿਧਾ ਮਈ ਸੰਕਟ - ਸਥਿਤੀ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਇਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਕਰੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।

ਅਹਿਮ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਸਥਿਰ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ। ਸੋਚਾਂ, ਬਿਰਤੀਆਂ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਵੱਲ ਵਿਕਾਸ-ਯਾਤਰਾ ਨਾ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨੀਵਾਣਾਂ ਵੱਲ ਸਰਕਨਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਭਿਆਤਾਵਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹਨ ਕਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਬੇਇੱਤਹਾ ਹਾਸਲੀਅਤ ਕਰਕੇ ਵੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ “ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ” ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ‘ਬਾਬਰ’ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਲੇ ਕੁੱਤੇ ‘ਲੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ’ (ਬਾਬਰਬਾਣੀ²) ਹੀ ਬਣਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚਕੇ ਵੀ ਇਹ ਬਾਜ਼ੀਗਰ ਜਾਰਜ ਬੁਸ਼ ਤੇ ਸਦਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ “ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ” ਲਿਜਾਣ ਤੇ ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਨ ਵਾਲੀ ਮੱਧਕਾਲੀ ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਰਾਪ ਹੈ ਜੋ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀ ਹਰ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਝੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨੀਚੇ ਤਕ ਪੱਸਰਦਾ ਇਹ ਸ਼ਰਾਪ ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲਾਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਠੀਕਰੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਦੌੜ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬਜਾਇ ਚਮਕਦੇ ਪੱਥਰ ਭਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਨਾਉ ਭਰੇ ਬੋਧ ਰਹਿਤ ਸਰੀਰਾਂ ਉਪਰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਨਾਵਟੀਪੁਣਾ ਉਲੱਦਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਹਾਰ, ਸਾਹਿਤ ਵਿਹਾਰ, ਚਿੰਤਨ ਵਿਹਾਰ ਉੱਪਰ ਆਏ ਸੰਕਟਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭਲੀਭਾਂਤ ਅਹਿਸਾਸਿਆ ਤੇ ਕਿਆਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਲਘੂਮਾਨਵੀ ਹੋਣੀ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਤ, ਸੁਚੱਜਤਾ, ਸਿਰਜਨਾ, ਸੰਵੇਦਨਾ, ਸੋਚ-ਸੁੱਭਤਾ, ਚੇਤਨਾਤਮਕ ਉੱਚਤਾ, ਸੱਚਾਈ, ਗੌਰਵਤਾ, ਨਿਰਮਾਣ-ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸਾਹਸੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਜਿਹੇ ਆਨੰਦ ਮਾਰਗੀ ਵਰਤਾਰੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਵਿਹੁਣੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਹਾਸੀਏ ਉੱਪਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਗਹਿਰਾਈ ਤੋਂ ਚਿੰਤਨ ਮੰਥਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮਾਨਵੀ ਗੌਰਵਤਾ ਅਤੇ ਉਚਾਈ ਲਈ ਮਹਾਂਚੇਤਨੀ-ਪੈਗਾਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵਜਾਤੀ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਮੁੜ ਮੁੜ ਚਿਤਵਨਾ ਚਿਤਾਰਨਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਸਾਗਰ ਪੱਤ੍ਰਕਾ

ਭਵਿੱਖੀ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਦਾ ਖਾਕਾ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪੈਰਾਮਾਂ ਦੀ ਸਚਿਆਰਤਾ ਅਤੇ ਗੌਰਵਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਸਲ ਧੁਰੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸ਼ਾਨਮੱਤੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਨੀਤਸ਼ੇ ਨੇ ਸੁਪਰਮੈਨ³ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਕੇ ਮੈਨ ਤੋਂ ਸੁਪਰਮੈਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬਾਂਦਰ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਤੱਕ ਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਜਗਤ ਅਤੇ ਮਹਾਂਮਾਨਵੀ ਜਗਤ ਵਿਚਕਾਰ ਤਣੀ ਹੋਈ ਰੱਸੀ ਆਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਹੋਣੀ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿਖਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਚੇਤਨਾ, ਬੁੱਧੀ, ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਿਖਰਤਮ ਵਿਕਾਸ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਰੱਬ ਦੀ ਕਬਰ ਉਪਰ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸੁਪਰਮੈਨ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਦੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹਉਂ ਵਿਚ ਘਿਰਨ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕੋਝੇ ਹਿਟਲਰੀ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖੁਦ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਣਾ ਇਸ ਹਉਂ ਦਾ ਹੀ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਸੀ।

ਪੂਰਬੀ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸਵੈ ਵਿਕਾਸ, ਚੇਤਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਸ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦਾ ਮੂਲ ਤੱਤ ਲਘੂ ਹੋਂਦ ਦਾ ਮਨਫੀਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਵਡੇਰੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਜਜ਼ਬ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਯੋਗ ਦਾ ਮੂਲ ਤੱਤ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਲਘੂ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਤਿਕਰਮਨ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਬਿਨਾਂ ਅਸਲ ਸਵਰੂਪ ਦੇ ਦਰਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਪੂਰਬੀ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਧਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਜਲੌਅ ਬੇਬਾਕੀ ਤੇ ਸੁਹਜ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਨੁਪਮ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਗੁਰਮਤਿ-ਕਾਵਿ, ਭਗਤ-ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੂਫੀ-ਕਾਵਿ ਇਸ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਸ਼ਾਨਮੱਤੇ ਸਤੰਭ ਹਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸਿਖਰਤਮ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਚੇਤਨਾ ਸਾਹਵੇਂ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਤੇ ਸਮਰਪਣ ਦੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਗੀਤ ਗਾਏ ਗਏ। ਏਸੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪੂਰਬੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਨਕਸ਼ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਅਰਵਿੰਦ⁴ ਹੋਰਾਂ ਨੇ 'ਅਤਿਮਾਨਵ' ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਰਵਿੰਦ ਹੋਰੀਂ ਮਾਨਵ ਤੋਂ ਅਤਿਮਾਨਵ ਤਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮਾਨਵ-ਮਨ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਤੋਂ ਅਤਿ-ਮਨ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜੋ ਕੋਈ ਅਤਿਮਾਨਵ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਵੈ ਕਾਬੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਤੇ ਆਤਮਜੇਤੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤਿਮਾਨਵ ਹੀ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਵੱਲ ਝਾਕਦਿਆਂ ਬੁੱਧ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚਲੇ 'ਅਰਿਹੰਤ'⁵, ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚਲੇ 'ਜਿਨ'⁶ ਜਾਂ ਕੇਵਲੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਮਾਇਆਵੀ ਕਪਟਪੁਣੇ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਮਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜੋਤੀ ਸਵਰੂਪ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ, ਸੂਫੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਅਤੀ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮਾਰਫਤੀ⁷ ਮੁਕਤੀ ਤਕ ਦਾ ਮੁਕਾਮ-ਸੰਦੇਸ਼ ਮਾਨਵੀ ਮਨ/ਹੋਂਦ ਸਾਹਵੇਂ ਵਿਕਾਸ ਪਥ ਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪਟਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪ ਸੁਨੇਹੇ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਸਾਹਦੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਨਵੀ ਮਨ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪਈ ਹੈ ਜੋ ਤੀਖਣ ਵਿਵੇਕ ਤੇ ਘਾਲਣਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਕ ਯੁੱਗ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਰਗਸਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਵਿਕਾਸ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਧਿਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਯੰਤਰਵਾਦ ਦੇ ਪੁਰਜੇ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸੁਭ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਕੇ ਉਚੇਰੀ, ਚੰਗੇਰੀ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਵੱਲ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਦੀ ਗੱਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲਘੂ ਅਤੇ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਹੋਂਦ ਵੱਲ ਧਕੇਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੂਲ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਕੇਵਲ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਪੂਰੀ ਜੁਅਰਤ ਸੰਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਵੀ ਲਈ ਹੈ। ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਉੱਚੇ-ਵੱਡੇ ਨਾਂਵਾਂ ਅਤੇ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਵਾਲੀਆਂ ਦਿਖਾਵਟਾਂ ਹੇਠ ਹੋ ਰਹੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਸਾਗਰ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ

ਚੇਤਨਾ ਉਪਰ ਕੋਝਾ ਭਾਰ ਉਲੱਦ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਪਲ ਬੋਠੇਪਣ ਵੱਲ ਧਕੇਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਾਰ ਚਾਹੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧ ਦੁਆਰਾ, ਚਾਹੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬੀ ਜੁਗਲੀ ਦੁਆਰਾ, ਚਾਹੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਠਖੇਲੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਹੂਣੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਚਾਹੇ ਲੁਟੇਰੀ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਬਿਰਤੀ ਦੁਆਰਾ, ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਰ ਪਾਊ ਅਲਾਮਤਾਂ ਖਿਲਾਫ ਅਤਿਅੰਤ ਸਖ਼ਤ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦੀ ਅਤੇ ਟੱਕਰ ਲੈਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਦਰਅਸਲ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਗਨੀ ਹੀ ਮਹਾਂਮਾਨਵੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਅਸਲ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਤਪਾਤ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਆਖਣਾ:

ਜੋ ਤੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਜਾਇਆ।।
ਤਉ ਆਨ ਬਾਟ ਕਾਹੇ ਨਹੀ ਆਇਆ।।⁸

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਦੁਆਰਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਹੰਕਾਰੀ ਗਿਆਨਹੀਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਣਾ:

ਹਿੰਦੂ ਅੰਨਾ ਤੁਰਕੂ ਕਾਣਾ।।
ਦੁਹਾਂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸਿਆਣਾ।।⁹

ਸੁੱਤੀ ਚੇਤਨਾ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਘਾਹ-ਫੂਸ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਆਖ ਦੇਣਾ:

ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ।।¹⁰

ਸੰਸਥਾਗਤ ਧਰਮ-ਖੇਤਰ ਦੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਨਸਰਾਂ ਦਾ ਹੌਲਾਪਣ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਸਾਈਂ ਬੁੱਲ ਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਆਖਣਾ:

ਬੁੱਲਿਆ ਧਰਮਸਾਲ ਧੜਵਾਈ ਰਹਿੰਦੇ
ਠਾਕੁਰ ਦੁਆਰੇ ਠੱਗ।
ਵਿੱਚ ਮਸੀਤਾਂ ਰਹਿਣ ਕੁਸੱਤੀਏ
ਆਸ਼ਕ ਰਹਿਣ ਅਲੱਗ।¹¹

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਪੱਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿੱਚ ਵਾਅਦੇ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ, ਪੈਸੇ ਦਾ ਮੁਰੀਦ, ਦਗਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਬੇਈਮਾਨ, ਧਰਮ ਰਹਿਤ, ਈਮਾਨ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਯਕੀਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਆਖ ਦੇਣਾ:

ਨਦਾਨਮ ਕਿ ਈਂ ਮਰਦ-ਏ-ਪੈਮਾਂ ਸ਼ਿਕਨ।
ਕਿ ਦੌਲਤ ਪ੍ਰਸਤਸਤ-ਓ-ਈਮਾਂ ਫਿਗਨ।
ਨ ਈਮਾਂ ਪ੍ਰਸਤੀ ਨ ਔਜ਼ਾਇ ਦੀਂ।
ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਨਾਸੀ ਨ ਮੁਹੰਮਦ ਯਕੀਂ।¹²

ਇਹ ਸਭ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸਿਖਰਲੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਦੈ ਹੋਏ ਬੇਬਾਕ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮਹਾਂਮਾਨਵੀ ਬੋਲ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਦੇ ਮਹਾਂਚੇਤਨੀ ਬੋਲ ਆਦਮੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਦਾ ਘਰ ਐਲਾਨ ਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਸਾਰੇ ਆਡੰਬਰ ਨੂੰ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰੋਟੀ-ਰੋਜ਼ੀ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ, ਰਾਜਨੀਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਨ੍ਹਾਪਣ ਫੈਲਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਅਤੇ ਭੀੜ ਦੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ, ਦਰਿਦਰਤਾ, ਬੁੱਧੀਹੀਣਤਾ, ਸਿਰਜਨਹੀਣਤਾ, ਕਰਮਹੀਣਤਾ ਤੇ ਗ਼ੈਰਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਦੇ ਮਹਾਂ ਸਤੰਭ ਗੁਰੂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਪੈਗ਼ਾਮ ਦੇਖੋ :

ਧਾਏ ਨ ਖਾਇਆ ਭੂਖੇ ਨ ਮਰਿਬਾ

ਅਹਿਨਿਸ ਲੇਬਾ ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨਿਕਾ ਭਾਵੰ
ਹਠ ਨ ਕਰਿਬਾ ਪੜਯਾ ਨ ਰਹਿਬਾ
ਯੁੰ ਬੋਲਿਆ ਗੋਰਖ ਦੇਵੰ¹³

ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮੈ ਉਂਧਾ ਕੂਬਾ
ਤਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਬਾਸਾ
ਸਗੁਰਾ ਹੋਇ ਸੁ ਭਰ ਭਰ ਪੀਵੈ
ਨਿਗੁਰਾ ਜਾਏ ਪਿਆਸਾ¹⁴

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ :

ਫਰੀਦਾ ਸੋਈ ਸਰਵਰੁ ਚੂਢਿ ਲਹੁ ਜਿਥਹੁ ਲਭੀ ਵਥੁ।
ਛਪੜਿ ਚੂਢੈ ਕਿਆ ਹੋਵੈ ਚਿਕੜਿ ਡੁਬੈ ਹਥੁ¹⁵

ਦਿਲਹੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿੰਨ ਸੋਈ ਸਚਿਆ।।
ਜਿਨ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਂਢੇ ਕਚਿਆ।।

.....

.....

ਜਿਨਾ ਪਛਾਤਾ ਸਚੁ ਚੁੰਮਾ ਪੈਰ ਮੂੰ।।¹⁶

ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ :

ਦਿਲ ਮਹਿ ਖੋਜਿ ਦਿਲੈ ਦਿਲਿ
ਖੋਜਹੁ ਏਹੀ ਠਉਰ ਮੁਕਾਮਾ।।¹⁷

ਨੀਚੇ ਲੋਇਨ ਕਰਿ ਰਹਉ
ਲੇ ਸਾਜਨ ਘਟ ਮਾਹਿ।।¹⁸

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ :

ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਦੂਰਿ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭ ਤੂੰ ਹੈ।।¹⁹

ਹਿਰਦੈ ਸਚੁ ਏਹ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ,
ਹੋਰ ਸਭੁ ਪਾਖੰਡ ਪੁਜ ਖੁਆਰੁ।।²⁰

ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ
ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ।।²¹

ਸਾਚ ਬਿਨਾ ਸੂਚਾ ਕੋ ਨਾਹੀ।। ਨਾਨਕ ਅਕਸ ਕਹਾਣੀ²²

ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ :

ਇਹ ਤਨ ਰੱਬ ਸੱਚੇ ਦਾ ਹੁਜਰਾ, ਦਿਲ ਖਿੜਿਆ ਬਾਗ ਬਹਾਰਾਂ ਹੂ।।
ਵਿਚੇ ਕੂਜੇ ਵਿਚੇ ਮੁਸੱਲੇ, ਵਿਚੇ ਸਜਦੇ ਦਿਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੂ।।²³

ਸਾਈ ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੈਗ਼ਾਮ ਹੈ:

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪਹਿਲੇ
ਕੀ ਵਸਤ ਹੈ ਤੇਰਤਾ ਰੂਪ ਪਿਆਰੇ।

.....

.....

ਸੁੱਖ ਰੂਪ ਅਖੰਡ ਚੇਤੰਨ ਹੈਂ ਤੂੰ
ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਪੁਕਾਰਦਾ ਵੇਦ ਚਾਰੇ 24

ਇਸ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਸ ਬੌਣੀ ਸਥਿੱਤੀ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ ਪੂੰਜੀ, ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਰੁਤਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟੰਗਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਹਉਮੈ ਟੰਗੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਵਡੇਰੀ ਹਉਮੈ ਵਾਲੇ ਅਜਿਹੇ ਬੌਣੇ, ਕੋਝੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਲਈ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ੁਭ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਦੇ ਜੋ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਫਲਦਾਇਕ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਦੀ ਮ੍ਰਿਗਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਮਗਰ ਦੌੜਦੀ, ਹਫ਼ਦੀ, ਖੰਡਿਤ ਤੇ ਤਬਾਹ ਹੁੰਦੀ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਦੁਆਰਾ ਧੁਰ ਤੀਕ ਨਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਹੋਂਦ ਦੀ ਨਿਰਉਪਯੋਗੀ ਸਥਿੱਤੀ ਦਾ ਵਿਵਰਨ ਦੇਖੋ:

ਮਾਟੀ ਕੇ ਪੁਤਰਾ ਕੈਸੇ ਨਚਤੁ ਹੈ।
ਦੇਖੈ ਦੇਖੈ ਸੁਨੈ ਬੋਲੈ ਦਉਰਿਓ ਫਿਰਤੁ ਹੈ।
ਜਬ ਕਛੁ ਪਾਵੈ ਤਬ ਗਰਬੁ ਕਰਤੁ ਹੈ।
ਮਾਇਆ ਗਈ ਤਬ ਰੋਵਨੁ ਲਗਤੁ ਹੈ।²⁵

ਪੂੰਜੀ ਮਾਰ ਪਵੈ ਨਿਤ ਮੁਦਗਰ। ਪਾਪੁ ਕਰੇ ਕੋਟਵਾਰੀ।²⁶

ਹੁਕਮੁ ਕਰਹਿ ਮੂਰਖ ਗਾਵਾਰ।²⁷

ਲਾਲਚੁ ਛੋਡਹੁ ਅੰਧਿਹੋ! ਲਾਲਚਿ ਦੁਖੁ ਭਾਰੀ।²⁸

ਨਾਵ ਜਿਨਾ ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਨ। ਹੋਦੇ ਡਿਠੇ ਖੇਹ।²⁹

ਮਾਟੀ ਘੋੜਾ ਮਾਟੀ ਜੋੜਾ, ਮਾਟੀ ਦਾ ਅਸਵਾਰ।

ਮਾਟੀ ਮਾਟੀ ਨੂੰ ਦੋੜਾਏ, ਮਾਟੀ ਦਾ ਖੜਕਾਰ।³⁰

ਅਜਿਹੀ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮਹਾਂਮਨੀਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਬਲਬਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਠੁਕਰਾਈਆਂ, ਬਾਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਸਾਈ ਆਖਿਆ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬੀ ਤਖ਼ਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ। ਇਸੇ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਅਤੇ ਸੁੱਚਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਵੀ ਰਹਿਮਤਾਂ ਅਤੇ ਦੁਆਵਾਂ ਸੰਗ ਸਰਾਬੌਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਧਰਾਤਲ ਨੂੰ ਉਹ ਗੁੜਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਤੇ ਗ਼ੈਰਤ ਨੂੰ ਸਿਖਰਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।³¹ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾਣਾ:

ਫਰੀਦਾ ਬਾਰਿ ਪਰਾਇਐ ਬੈਸਣਾ ਸਾਂਈ ਮੁਝੈ ਨ ਦੇਹਿ।।
ਜੇ ਤੂ ਏਵੈ ਰਖਸੀ ਜੀਉ ਸਰੀਰਹੁ ਲੇਹਿ।³²

ਤੇ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਐਲਾਨਿਆ ਜਾਣਾ:

ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਥੀ ਜਾਇ।
ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ।³³

ਇਹ ਐਲਾਨ ਮਹਾਂਮਾਨਵੀ ਗ਼ੈਰਤ, ਉੱਚਤਾ ਅਤੇ ਗੌਰਵਤਾ ਦੀ ਸ਼ਿਖਰਤਮ ਭਾਖਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਚੇਤਨਾ ਸਥਿੱਤੀ ਸਵੈ ਸਿਰਜਤ ਆਡੰਬਰਾਂ, ਭਰਮਾਂ, ਪਖੰਡਬਾਜ਼ੀਆਂ, ਡਰਾਮੇਬਾਜ਼ੀਆਂ, ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਰਗੰਧਾਂ, ਚੇਤਨਾ ਵਿਹੁਣੇ ਤੋਤਾਨੁਮਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਕਥਾਵਾਚਕਾਂ ਦਾ ਮੱਕੜਜਾਲ ਤੋੜ ਕੇ ਹੀ ਉਪਲਬਧ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋਆਂ ਦੇ ਪੂੰਜੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚਲੇ ਨਰਕ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋਆਂ

ਦੀਕਿਰਤ ਅਮੀਰੀ ਦੇ ਸੱਚਖੰਡ ਬਾਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬੋਧ ਦੀ ਹਾਸਲੀਅਤ ਹੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ/ਜਾਤੀ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨੀ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖੀ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਦ੍ਰਿੜ ਹੈਸੀਅਤ ਦੀ ਘਾੜਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਵੈ-ਪਹਿਚਾਣ ਘਾਲਣਾ ਤਹਿਤ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਸਵੈ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਸਵਰੂਪ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਨਕਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਆਪਣੀ ਮਹਾਂਹੋਂਦ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਉਪਰੰਤ ਏਨੀ ਗੌਰਵੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਏਨੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਏਨੀ ਆਨੰਦ ਵਿਭੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਇਆਵੀ ਵਰਤਾਰੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੀ ਸਗਲ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਗਰਦਾਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੇ ਮਾਲਕੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਯੁੱਧ ਲੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਅਰਥਤਾ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਲਿਪਤਤਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰਤਾ ਇਸ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਦੇ ਦੋ ਮੂਲ ਸਤੰਭ ਹਨ। ਸ਼ੁਭਤਾ, ਸੁੱਚਤਾ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਨਿਰਮਾਣਤਾ, ਦਇਆਸ਼ੀਲਤਾ, ਧੀਰਜਤਾ, ਕ੍ਰਿਤੰਗਯਤਾ ਆਦਿ ਅਮਲ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਮਹਾਂਗਿਆਨ, ਮਹਾਂਸੱਚ, ਮਹਾਂਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਮਹਾਂਉਪਕਾਰਤਾ ਦੇ ਸ਼ਾਹਮਾਰਗਾਂ ਉੱਪਰ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਕਰਮਭੂਮੀ ਸਭ ਮਜ਼ਬੂਤਾਂ, ਦੇਸ਼ਾਂ, ਕੌਮਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਨਦਰਿ-ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਭਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਕਦੇ ਵੀ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਕਰਮਕਾਂਤੀ ਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਸ਼ਗਨਾਂ-ਅਪਸ਼ਗਨਾਂ ਆਦਿ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਭਰ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਹਾਂਉਪਕਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਹਰ ਚੰਗਿਆਈ-ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਮਹਾਂਨਿਰਮਾਣਤਾ ਸਹਿਤ ਅਕਾਲਪੁਰਖੀ ਨੇਮ ਆਖ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਉਮੈ-ਭਾਰ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਖੁਦ ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਕੋਝੇ ਭਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ:

ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ।।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ।।³⁴

ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਏਨੀ ਅਮੀਰ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਵਾਰਿਸ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਿਸ ਪੇਤਲੀ ਸਥਿੱਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਬੇਹੱਦ ਚਿੰਤਾਯੁਕਤ ਸਥਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿੱਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਅਦਬ ਦੇ ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰਥਕ ਅਤੇ ਨਿਰਾਰਥਕ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਉਸ ਹਕੀਕੀ ਸੋਮੇ ਦਾ ਆਬ-ਏ-ਹੈਆਤ ਪੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਯੁੱਗ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਹਨਾਂ ਪਾਠਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਿਹਾ। ਮਾਇਆਵੀ ਮਕਸਦਾਂ ਤਹਿਤ ਇਹਨਾਂ ਪਾਠਾਂ ਸੰਗ ਜੁੜਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਤੱਤ ਸਮਝਿਆ ਸਮਝਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਰਮਹੀਣੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਪਾਠਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਬੇਸੁਰਤਾ ਉਲੱਦ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਸਮਝੌਤਾਮੁਖੀ ਪੇਤਲੇ ਲਾਭਾਂ ਹਿਤ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੀ ਚੇਤਨਾ-ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਮਨਘੜਤ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਾਖ ਹੇਠ ਦਬਾਵੇ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਜਾਲ ਤਹਿਤ ਸਰਲਤਾ ਤੋਂ ਜਟਿਲਤਾ ਤਕ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਸ਼ੁਹਰਤੀ ਤਰੱਦਦ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਵਕਤ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਅਦਬ ਇਉਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਤਾਜਗੀ ਦਰਜ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਯੁੱਗ ਦੀ ਜਾਗਦੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਕਰਮਸ਼ੀਲਤਾ ਨੇ ਵਕਤ ਦੇ ਮੁਖ਼ਤਲਿਫ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਹਾਂ ਧਰੋਹਰ ਸੰਗ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਵਰਦਾਨਗਤ ਸੰਵਾਦ ਛੇੜਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਸਚੁ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਸੀਤਾ ਕਦੇ ਨ ਪਾਟੇ³⁵

ਪੰਜਾਬੀ ਅਦਬ ਦੇ ਮਹਾਂਪਾਂਧੀਆਂ ਨੇ ਅਸਤਿੱਤਵੀ ਗੌਰਵਤਾ, ਸਵੈਚੇਤਨਾ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦਿਆਂ ਪੂਜੀ, ਸੱਤਾ, ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਜਾਤੀ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਕਰੂਪਤਾ ਖ਼ਿਲਾਫ਼, ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਕ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੈਂਤੜੇ ਲਏ ਹਨ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਅਦਭੁੱਤ ਸੁਮੇਲ ਕਰ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ-ਮਾਨਸਿਕ ਔਸ਼ਧੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਨੀਤਸ਼ੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੁਪਰਮੈਨ ਰੱਬ ਦੀ ਕਬਰ ਉੱਪਰ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।³⁶ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਦਬ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ੋਸ਼ਨਕਾਰੀ ਰੱਬ ਦੀ ਕਬਰ ਉੱਪਰ ਸਵੈ ਦੇ ਵਿਵੇਕੀ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮ ਸਵਰੂਪ ਦੀ ਸ਼ਮੂ ਜਗਾਈ। ਸਮਰਪਨਾ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਦੀ ਅਦਭੁੱਤ ਮਹਿਕ

ਖਿੰਡਾਈ। ਮਹਾਂਚੇਤਨਾ ਦੀ ਇਸ ਖ਼ਾਲਸ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਨ-ਸਮੇਟਣਾ ਵਕਤ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬੇਹੱਦ ਢੁਕਵੇਂ ਜਾਪ ਰਹੇ ਹਨ:

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਨ ਭਏ ਖਾਲਸੇ
ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਜਿਹ ਜਾਨੀ³⁷

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿਪਣੀਆਂ

- 1) ਖ਼ਾਲਸਾ ਖੇਤਾਨ, ਸਾਰ:ਸ਼ਬਦਾਂ ਕਾ ਸਸੀਹਾ, ਸਰਸਵਤੀ ਵਿਹਾਰ, ਦਿਲੀ, ਪ੍ਰਥ 61
- 2) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 360
- 3) The Philosophy Of Nietzsche, Modern Library, New York, Page 8
- 4) ਡਾ. ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਥ ਗੁਪਤਾ, ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟਰਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਪੰਨੇ 329-331
- 5) ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਨਾ 97
- 6) Will Durant, The Story of Philosophy, Simon & Schuster, New York, Page 343-346
- 7) ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਬਾਨੀ: ਗ੍ਰੰਥ, ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਅਤੇ ਚਿੰਤਕ, ਡਾ. ਸਰਬਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨੇ 135-136
- 8) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 324
- 9) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 875
- 10) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 469
- 11) ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਲਾਮ, ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ, ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬੱਦਨ (ਸੰਪਾ.), ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ 209
- 12) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨੇ 26,27
- 13) ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਸਹਿਗਲ, ਗੋਰਖਨਾਥ:ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ 192
- 14) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 192
- 15) ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ:ਜੀਵਨ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ 103
- 16) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 77
- 17) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1349
- 18) ਭਗਤ ਬਾਣੀ, ਡਾ. ਤ੍ਰਿਪਤ ਕੌਰ (ਸੰਪਾ.), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ 232
- 19) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 354
- 20) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1343
- 21) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 468

- 22) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 646
- 23) ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ, ਐੱਸ.ਐੱਸ.ਅਮੋਲ (ਸੰਪਾ.), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ 12
- 24) ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਲਾਮ, ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ, ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬੱਦਨ (ਸੰਪਾ.), ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ 2
- 25) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 487
- 26) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1191
- 27) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1169
- 28) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 419
- 29) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 16
- 30) ਬੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਲਾਮ, ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ, ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬੱਦਨ (ਸੰਪਾ.), ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ 109
- 31) ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ : ਜੀਵਨ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ 98
- 32) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1378
- 33) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 142
- 34) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1426
- 35) ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 955
- 36) The Philosophy Of Nietzsche, Modern Library, New York, Page 6
- 37) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 654